

Тупчієнко Леонід

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА В УКРАЇНІ ЧИ УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА?

У статті зроблено спробу проаналізувати і оцінити вітчизняну політичну еліту через зіставлення за критерієм її українськості (не в етнічному, а у політичному сенсі).

Постановка проблеми. Зазначена тема, на думку автора, часто є предметом політичних (ідейних) суперечок, але ще не стала предметом ґрунтовного самостійного дослідження. До того ж ускладнює вивчення цієї проблеми невизначеність у трактуванні базових понять, насамперед того, що і кого розуміти під “політичною елітою”. Досі під цим поняттям фактично ховається псевдоеліта, головною турботою якої є збереження себе у владі або біля неї. З’ясувати це, “винести на люди” — означає сприяти ефективній роботі з виховання, “виращування” національної еліти, її ядра — політичної еліти.

Аналіз досліджень і публікацій. Кількість вітчизняних публікацій з теми політичних еліт надто мала у порівнянні з тим, скільки пишеться і друкується на цю тему у зарубіжних країнах. І все ж такі праці є.

Це, насамперед, дослідження Д.Видріна, М.Михальченка, Л.Нагорної, А.Пахарева, В.Солдатенка, М.Рябчука, Ф.Рудича та ін¹. Провідна ідея їх публікацій — наскільки сучасна політична еліта зівставна з тими критеріями, які виробила світова теорія і практика. Є аргументовані дослідження того внеску, який зробили вітчизняні вчені у розробку проблеми еліт.

Метою цієї публікації є виявлення того, що різнить означені у заголовку поняття і яке це має значення для сучасної політичної практики, зокрема для розгортання масштабної роботи щодо формування української політичної еліти.

Виклад основного матеріалу. Як видно з праць класиків теорії елітизму, всі вони, хоч і кожен по-різному, під політичною елітою розуміли групу людей які:

1) наділені особливими чеснотами (розум, талант, достоїнство, працелюбність, духовне багатство і т. п.);

2) перебувають у владі або готуються до участі в управлінні, а відтак борються за владу. А оскільки це найцінніша верства суспільства, то її формування відбувається не тільки шляхом боротьби за владу, але й з допомогою інших механізмів суспільної селекції.

Важливо також, що політична еліта – поняття вужче, ніж поняття “правляча еліта”, якою є також економічна, ідеологічна, військова еліта тощо. Наступна проблема – чи справедливо вважати власне політичною елітою тих, хто належить до влади, бере участь у виробленні і прийнятті рішень? Для такого твердження є певні підстави. Адже саме ця відносно невелика суспільна група відрізняється високим суспільним становищем, зосереджує у своїх руках значний обсяг державної та інформаційної влади. Але, за великим рахунком, все це швидше формальні ознаки.

Певна суспільна група стає політичною елітою тоді, коли її обдаровані (тим чи іншим) представники виправдовують свою “кращість” і своє призначення прагненням і умінням забезпечити високу інтеграцію інтересів суспільних груп, створенням механізму їх (інтересів) реалізації, стабільність і прогрес суспільства, а в кінцевому підсумку – добробут і безпеку свого народу – всіх і кожного.

Тут варто розкрити певні “дужки”, тобто спробувати знайти, пояснити джерело, енергію цього прагнення і вміння. (Адже всі, хто при владі чи прагнуть її, тільки і говорять про такі наміри, не гребуючи нічим, без кінця обіцяють “молочні ріки і киселеві береги”).

М.Вебер справедливо писав про те, яких особистих якостей вимагає професія політика. “...Загалом три якості мають вирішальне значення для політика: пристрасть, почуття

відповідальності, окомір. Пристрасть – у розумінні спрямованості на саму суть справи..., пристрасної відданості “справі”, тому богові чи демонові, який вершить цю справу... одної пристрасності, якою б справжньою вона не видавалася, тут не досить. Вона не зробить вас політиком, якщо, будучи відданим “справі”, не ви вважатимете відповідальність перед цією справою провідною зіркою вашої діяльності. А для цього (і то головна психологічна якість політика) потрібен окомір – здатність із внутрішньою зібраністю та спокоєм віддатися впливу реальностей, інакше кажучи, потрібна дистанція стосовно речей і людей....

Тому щодня і щогодини політик мусить долати в собі цілком тривіальну, занадто людську ваду – звичайнісіньке марнославство... у сфері політики є, зрештою, два різновиди смертельних гріхів: байдужість до суті справи... і ... безвідповідальність”².

За п’ять років до М.Вебера подібні думки про політичну еліту висловлював М.Грушевський: “Практична політика не забава, не “річ заради речі”, вона ставить своїм завданням служити новому життю народу, добуваючи йому нові ресурси для розвитку його матеріальних і духовних сил, для поступу шляхом добробуту, сили і щастя... Вести таку реальну політику, у найвищому значенні цього слова, це означає добувати дійсні, реальні цінності своєму народові, не досягаючи їх ціною народної честі та гідності чи зрадою основних підвалин народного життя, не платячи за досягнення в одній поступками в інших сферах народних інтересів”³.

Уже простий життєвий досвід підказує, що не кожен спроможний досягнути всю велич і відповідальність, які лягають на представника політичної еліти. Інша справа, що з цим важко примиритися, особливо тим, хто рветься до влади, вважаючи, що належність до неї дає право називатися політичною елітою. Від цього один крок до безвідповідальності і аморальності, які й перетворюють політичну еліту на формальну, а через це змушують її представників віддавати усі сили і таланти тому, щоб затриматися у владі.

Зайвим буде доводити очевидне, що еліта, а політична через спокусу влади тим більше, залежно від існуючих правил заміни, може залишатися групою кращих, а може і деградувати, а то і перетворитися на свою протилежність.

Для розуміння суті і призначення політичної еліти важливе значення має встановлений В.Парето поділ її на правлячу, тобто тих, хто прямо чи опосередковано бере участь в управлінні, та неправлячу, тобто тих, хто теж володіє необхідними якостями, але не має доступу до управління через своє становище у суспільстві чи інші перепони. Чомусь у нас стало звичним називати контреліту опозицією і в такий спосіб націлювати її лише на протистояння з правлячою елітою, на боротьбу за владу. А тим часом, як показано у дослідженнях В.Парето, Г.Моски, вітчизняних дослідників (Д.Видріна, М.Михальченка), оволодіння владою не може бути для представників політичної еліти (у даному разі контреліти) самоціллю. Це лише етап, з якого, власне, і розпочинає політична еліта свою місію – не просто захопити і втримати владу, а надати самій владі принципово іншого характеру, вийти на вищий рівень політичного керівництва. Таким чином, контреліта – це не тільки і не стільки опозиція до діючої влади, яку здійснює правляча еліта, скільки необхідний компонент і резерв постійного якісного оновлення влади, а отже, і політики в цілому.

Проте, говорячи про політичну еліту, слід не забувати, що вона народжується, формується і діє у певних історичних умовах, серед яких чи не вирішальне значення має той народ, з якого вона виросла і якому має служити. Ось чому “політична еліта в Україні” – це або гола абстракція, або суспільна група, яка не виросла з умов даної країни, не є частиною цього народу і тому своє призначення вбачає та реалізує лише задля здобуття влади і використання її у власних інтересах (наживи, престижу, самоствердження тощо). Не випадково такий прискіпливий і знаючий дослідник, як В.Липинський, сприймаючи висновки В.Парето, Г.Моски, Р.Міхельса, М.Вебера щодо еліти, вважав можливим і необхідним уточнити визначення політичної еліти. На його переконання, справжню еліту становлять ті, хто втілює

сутність нації, глибину її міфу (національної ідеї), а це означає, що саме ці достойники постійно словом і прикладом пояснюють і показують спільності: хто ми? Звідки? Куди йдемо? Хто наші друзі, хто вороги? Де наша Вітчизна? У чому сенс життя?

Драма і трагедія української політичної історії (або, як тепер модно писати і говорити — боротьби за державність) у тому і полягає, що українському народові бракувало національної еліти. Не дивно, що, добре знаючи історію рідного народу, Т.Шевченко з боєм писав про те, що його залишила напризволяще саме еліта (кращі з кращих) нації, і називав усіх цих Безбородьків, Вишневецьких, Розумовських і т.п. “раби, підніжки, грязь Москви, варшавське сміття”.

Звідси порушена ще В.Липинським проблема організації, формування сильної і авторитетної групи, довкола якої могла б національно об’єднатися і політично зорганізуватися українська нація.

Сьогодні, як і в роки Б.Хмельницького, як і в добу визвольних змагань 1917–1921 рр., виразно проявляється підкреслена дослідником обставина: коли у членів цієї групи не буде суб’єктивного хотіння творити свою націю і свою державу, то ніякі наукові праці всіх професорів разом, ніякі об’єктивні закони не допоможуть українцям стати модерною нацією, розбудувати власну державу.

І тут слід підтримати не зовсім поки що сприйнятий в Україні висновок Д.Видріна про те, що є безліч доказів того, що життя народів залежить не стільки від географії, ресурсів, населення, скільки від характеристик правлячої верстви. Автор пропонує висміювати заклинання про те, що Україну перманентно охоплюють то економічна, то бензинова, то фінансова кризи. Немає таких криз, точніше, їх вигадує правляча еліта. Щоб не платити за нелюбов свого народу, яку вона заслужила своєю бездарністю, некомпетентністю, невмінням управляти. “Бо криза у суспільстві може бути лише одна — управлінська”⁴.

На жаль, далі, коли автор гострої полемічної книги “Королі і капуста” описує процес становлення політичної

(правлячої) еліти у суверенній Україні, він навіть не згадує про те, що в долі нашої країни на рубежі століть збіглися два процеси – зміни суспільного устрою і розбудови державності. А ця обставина принципово змінює суспільне замовлення на політичну еліту. Принагідно зауважимо, що Д.Видрін одним з перших ґрунтовно дослідив перші паростки української політології (М.Туган-Барановського, М.Грушевського, В.Винниченка) і вказав на цю трагічну неготовність національної еліти до поєднання реалізації національного і соціального проєктів.

То ж справедливо відзначивши, що найважливішою функцією політичної еліти є уніфікація уявлень, поглядів, цінностей, які домінують у суспільстві (“завдяки цьому у народу виникає відчуття спільної долі, певної суспільної цілісності, без чого неможливе існування держави”)⁵, Дмитро Видрін несподівано робить висновок про те, що українська політична еліта, прийшовши до влади, “зробила майже все, що могла зробити, виходячи з своїх здібностей, розуміння та досвіду”⁶.

Події 2004–2005 рр. наочно показали, що це не так. Не змогла і не виконала своєї головної функції українська політична еліта. Майдан дуже виразно засвідчив згубний розрив між правлячою верствою і громадянами і принципово відмінні орієнтації великих суспільних груп.

І це зрозуміло. Адже через вказані (і деякі інші) обставини на чолі суверенної України, по суті, опинилася або збереглася значною мірою стара радянська еліта, а точніше – партноменклатура. Очевидно, що не всі її представники уособлюють минуле, є серед колишніх “партократів” люди професійні, які переконано і щиро стали на шлях утвердження демократії і служіння своєму народові, що було зробити нелегко, але тим більш важливо. Проте верх взяли кадри (а не еліта), котрих сформувала попередня система з притаманними їй такими критеріями селекції, як особиста відданість, політична лояльність, протекція і сімейність, фактична непідсудність, спадкове право на входження до номенклатури, непідзвітність вищих нижчим, замкнутість.

До них додалися харизматичні ватажки перших років перебудови і державної незалежності, колишні в'язні сталінських таборів – безмежно віддані українській державницькій ідеї, але, на жаль, також і “вихідці” з мафіозних та кримінальних структур. Зрозуміло, що така суміш мала лише зовнішні й формальні ознаки політичної еліти, тим більше не була національною за спрямуванням.

Про те, яка з груп у правлячій еліті взяла верх, промовисто свідчать “правила”, мораль, які з допомогою влади були нав'язані суспільству. А інструментом цього впровадження був прикрашений демократичною і ринковою риторикою механізм приватизації за умов, коли правових основ її проведення не було. За таких обставин розподіл загальнонародної власності набув суто розподільного характеру. Така “приватна власність” ніколи не виховає власника, раціонального і бережливого господаря. Результат очевидний – формування в Україні особливої системи розподілу доходів, коли розподіл національного доходу націлюється не на розширення та оновлення виробництва, а на непродуктивне використання фінансів. У суспільстві сформувалась ідеологія безкарності, всюдозволеності, розбещеності, мораль “бізнесмена”, який лише завдяки маніпуляціям ціни, хабарництва став багатим. Набувши справді масового характеру, це явище сьогодні трансформувалося у відповідні принципи, які більшість громадян сприймає як належне. А державна влада, постійно “підключає про рядових громадян”, і тут іде назустріч їм, переводячи ці принципи вже у норми законів.

Дехто вважає, що розірвати це зачароване коло спроможне лише нове покоління еліти, а саме – економічна еліта. І це ще один аргумент на користь того, що йдеться про політичну еліту в Україні, не про українську політичну еліту, адже, як писали у давні часи, капітал нації не визнає.

Але чи під силу такій еліті розв'язати завдання, які постали сьогодні в Україні? Напевне, національний капітал зацікавлений у державній підтримці, а отже, і в остаточному утвердженні України як суверенної держави. Та якщо

придивитися уважніше, то побачимо, що цей капітал (імперії Ахметова, Коломойцева, Пінчука) сповідує ідеологію євразійства, а отже, єдиний економічний простір, федеративний союз з Російською Федерацією та Білоруссю, і ...неминуче відновлення інтернаціоналізму як панівної ідеології, розкол України і т.д. і т.п. Тому доцільно було б звернути увагу на інший бік справи. Якою може бути економічна еліта, а отже, і її дія у суспільстві, охопленому розчаруванням, зневірою, жорстокістю, аморальністю, і бездуховністю? Якщо сьогодні в Україні практично є все (були б тільки гроші!), то тим загрозливішим стає дефіцит людських чеснот. Нагадаємо слова Василя Гроссмана: “Я проти добра, ним можна прикрити навіть деспотію. Але я за доброту, тобто людську чесноту, вона надійніша”.

Правління Л.Кучми, події після приходу до влади команди В.Ющенко продемонстрували не лише українцям, а й усьому світові, що наша правляча еліта, на жаль, не обтяжена людськими чеснотами. Якою ж має бути у її уяві українська національна ідея, якою країна, що нею вони збираються правити, – питання риторичне.

Те, що нашій політичній еліті бракує національної свідомості, характеру, культури, не дивно – так склалася історія українського народу, але вона вже відбулася і її не змінити. Та сьогоднішня і майбутня у наших руках.

І тут варто вказати на ряд причин та обставин, які можемо і повинні змінити. По-перше, перестати заgravати з народом і лестити йому, потакати його примхам потребам і забобонам. Не часто звучать сьогодні гіркі слова патріота і державника Євгена Маланюка: “Коли, коли знайдеш державну бронзу, проклятий край, Еладо степова?”. Мало хто спроможний сьогодні на вчинок, який зробили Т.Рильський, Д. Антонович, В.Липинський. Це тільки Великий Каменяр міг відверто заявити “патріоту”: “Ти, брате, любиш Русь, як любиш кусень сала, я ж гавкаю раз в раз, щоби вона не спала”. Тільки така правда оздоровлює націю, робить її спроможною випестувати, виховати у своєму середовищі розумних, далекоглядних державників, які

не доведуть її до краю своєю бездумною, аморальною і неефективною політикою.

По-друге, не обходячи критичною увагою нинішньої еліти, основний наголос варто зробити на тому, як і де готувати високоосвічену, високоморальну українську політичну еліту в сучасних умовах. У зв'язку з цим варто розрізняти елітарність і елітність. Першим терміном фіксується зазвичай формальна належність людей до правлячої верстви, другий – вказує на наявність у людей певних якостей, які роблять цю групу елітою. У світі існують дві основні системи рекрутування еліт – відкрита, демократична, конкурентна і закрита, номенклатурна, спадкова.

Про те, що у нас поки що переважає друга, уже йшлося. Але є вже ознаки і першої, тим більше, що в інформаційну епоху приречена система, яка закриває або обмежує шлях в гору талантам і здібностям. На часі саме здатність до інновацій, до нестандартного мислення, до оригінальних рішень і дій (нагадаємо, що політична еліта має справу насамперед з управлінням), які формуються з юних літ.

І давній український, і зарубіжний теперішній досвід свідчать, що система навчання має бути зорієнтована як на розв'язання загальнодемократичних завдань (безкоштовний доступ до освіти), так і на підготовку еліти, що є і має бути дорогим заняттям. Щоправда, нині в Україні далеко не кожен з батьків може його дозволити для своїх дітей. Через це у суспільстві не знаходить схвалення елітна система освіти – громадяни цілком резонно вимагають соціальної справедливості. А що вона означає? Зовсім не рівність, яка нівелює індивідуальність, а рівність можливостей, яка неминуче веде до нерівності у результатах навчання і діяльності особистостей. Елітна освіта має бути найвищого рівня, а її критерієм – здібності і таланти дітей, незалежно від соціального походження та суспільного статусу батьків. Поки що, на жаль, в Україні дуже обмежена кількість елітних навчальних закладів, натомість усе більше стає “престижних” шкіл і ВНЗ, куди зараховують “по благу”, за

хабара і т.п. А це вже не елітна, а елітарна освіта, де місце старої партократичної еліти займає еліта “демократичних” і “національно свідомих” багатіїв та чиновників. Якщо суспільство зацікавлене у своєму розвитку, воно має розширювати елітну освіту і звужувати, відсікати освіту елітарну.

Висновки. Зрозуміло, є ще й інші засоби та шляхи рекрутування і виховання політичної еліти. На закінчення ще раз наголошу на особливій гостроті цього завдання в сучасних умовах. Адже сучасному суспільству потрібні нові якості поведінки, політична еліта іншого гатунку, яка б забезпечила справжній прорив, без чого вихід з кризи не можливий. Серед якостей, які особливо потрібні вітчизняній еліті, на перше місце слід би поставити високу моральність, професіоналізм, духовну самостійність, гідність, котрих не шанувало суспільство радянське і яких так бракує сучасній українській політичній еліті.

¹ *Выдрин Д.И.* Невостребованные идеи, или об истоках отечественной политологии. – К.: Либідь, 1992. – 96 с.; *Михальченко М.І.* Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2004. – 488 с.; *Нагорна Л.* Національна ідентичність в Україні. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 272 с.; *Пахарев А.Д.* Политическое лидерство и лидеры. Монография. – К.: ІПіЕНД, 2001. – 270 с.; *Рудич Ф.М.* Політологія: Підручник. – К.: Либідь, 2004. – 480 с.; *Рябчук Микола.* Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і розбудова держави. – К.: Критика, 2000. – 271 с.

² *Вебер, Макс.* Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / *Пер. з нім. Олександр Погорілий.* – К.: Основи, 1998. – С. 173–174.

³ *Грушевський М.* Наша політика. – Львів, 1914. – С. 40.

⁴ *Выдрин Д.И.* Короли и капуста. – К., 2002. – С. 332.

⁵ Там само. – С. 341.

⁶ Там само. – С. 343.